

EWA WÓJTOWICZ

ORCID: 0000-0003-2272-1442

Uniwersytet Wrocławski

DUALISTYCZNA KONCEPCJA PRAWA PRYWATNEGO A UMOWY HANDLOWE — UWAGI NA PRZYKŁADZIE UMOWY KOMISU

Abstrakt: Umowy handlowe nie są obecnie kategorią normatywną w przeciwieństwie do regulacji kodeksu handlowego, wyróżniane są jednak w doktrynie. Umowa komisum jako umowa handlowa jest regulowana w kodeksie cywilnym zgodnie z koncepcją monizmu prawa prywatnego. Powrót do dualizmu wymagałby uwzględnienia obecnego stanu obrotu handlowego, jego zróżnicowania oraz występowania umów konsumenckich.

Słowa kluczowe: przedsiębiorca, prawo handlowe, umowa komisum, kodeks handlowy, umowy handlowe

UMOWA KOMISU JAKO UMOWA HANDLOWA W AKTUALNYM STANIE PRAWNYM

Od wejścia w życie kodeksu cywilnego datuje się odejście w polskim prawie cywilnym od zasady dualizmu¹. Ani w kodeksie cywilnym, ani w innych ustawach nie pojawia się pojęcie prawa handlowego, które wyodrębniane jest głównie na potrzeby dydaktyki. Zakresem prawa handlowego obejmuje się zwykle prywatnoprawne stosunki z udziałem przedsiębiorcy, ewentualnie ogranicza się go do stosunków dwustronnie profesjonalnych — między przedsiębiorcami. Powstanie, wykonywanie i skutki niewykonania stosunków prawnych z udziałem przedsiębiorców, między innymi tych, które wynikają z umów zawieranych przez przedsiębiorców, są jednym z podstawowych obszarów tak rozumianego prawa handlowego².

¹ Por. J. Frąckowiak, *Handlowe czynności kreujące*, „Przeгляд Prawa Handlowego” 2008, nr 12, s. 4.

² Por. S. Włodyka, [w:] *System Prawa Handlowego*, t. 1. *Prawo handlowe — część ogólna*, red. S. Włodyka, Warszawa 2009, s. 23–24; J. Frąckowiak, *Wprowadzenie*, [w:] *Kodeks spółek handlowych po 15 latach obowiązywania*, red. J. Frąckowiak, Warszawa 2018, s. 17 n.; W.J. Katner,

Obecnie nie ma normatywnych podstaw do wyodrębniania spośród czynności prawnych kategorii czynności handlowych³. W kodeksie cywilnym będącym podstawowym aktem prawa dla obrotu gospodarczego zdefiniowano jedynie pojęcie przedsiębiorcy. Czynności handlowe są natomiast wyróżniane w doktrynie prawa handlowego. Definiowane są zwykle jako czynności prawne dokonywane przez przedsiębiorcę i związane z prowadzoną przez niego działalnością gospodarczą⁴. Umowy handlowe są jedną z kategorii czynności handlowych.

Umowa komisju jest przykładem umowy handlowej rozumianej jako umowa zawierana przez przedsiębiorcę w związku z prowadzoną przez niego działalnością gospodarczą. Zgodnie bowiem z art. 765 k.c. przyjmujący zlecenia (komisant) zobowiązuje się zawsze w zakresie działalności swojego przedsiębiorstwa. Handlowy charakter umowy komisju jest ponadto ściśle związany z jej genezą — powstała ona w obrocie handlowym i stosowana była do prowadzenia interesów z wykorzystaniem usług i dobrego imienia innego kupca z możliwością pozostania w ukryciu przed kontrahentami⁵. Istota i cel gospodarczy tej umowy sprawiają, że w większości porządków prawnych, które wyodrębniają prawo handlowe, umowa komisju funkcjonuje jako umowa handlowa⁶.

Umowa ta znana była już w kodeksie handlowym i została następnie recypowana w kodeksie cywilnym oprócz innych umów z kodeksu handlowego, takich jak umowa rachunku bankowego, umowa agencyjna, umowa przewozu, umowa składu czy umowa spedycji⁷. Jest to jednocześnie umowa, które nie została — w przeciwieństwie do innej umowy pośrednictwa handlowego, to jest umowy agencyjnej — uregulowana przez ustawodawcę jako umowa dwustronnie handlowa i może występować także w odmianie konsumenckiej, gdy kontrahentem komisanta jest osoba fizyczna nieprowadząca działalności gospodarczej.

Z tych względów warto na przykładzie tej właśnie umowy zadać pytanie o potrzebę wyodrębnienia prawa handlowego, w szczególności prawa umów handlowych, z jednolitego obecnie prawa cywilnego.

Zasada jedności prawa cywilnego a współczesny zakres podmiotowo-przedmiotowy stosunków handlowych, [w:] *Prawo handlowe. Między teorią, praktyką a orzecznictwem. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi A. Strzępce*, red. P. Pinior, Warszawa 2019, s. 45 n.

³ Por. J. Frąckowiak, *Handlowe...*, s. 5.

⁴ Por. *ibidem*, s. 6; M. Safjan, *Umowy związane z obrotem gospodarczym jako najważniejsza kategoria czynności handlowych*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1998, nr 2, s. 1.

⁵ Por. J. Frąckowiak, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 7. *Prawo zobowiązań — część szczegółowa*, red. J. Rajski, Warszawa 2011, s. 712–713.

⁶ Por. *ibidem*, s. 719; A. Kędzierska-Cieślakowa, *Komis (zagadnienia cywilnoprawne)*, Warszawa 1973, s. 8, 12–13.

⁷ Por. M. Spyra, S. Włodyka, [w:] *System Prawa Handlowego*, t. 5. *Prawo umów handlowych*, red. M. Stec, Warszawa 2017, s. 7.

UMOWA KOMISU JAKO CZYNNOŚĆ HANDLOWA W KODEKSIE HANDLOWYM

Kodeks handlowy definiował pojęcie czynności handlowej w art. 498 k.h. jako czynność prawną kupca związaną z prowadzeniem jego przedsiębiorstwa. Dodatkowo artykuł ten wprowadzał domniemanie, że każda czynność prawna kupca jest czynnością handlową.

Czynności handlowe obejmowały między innymi umowy. Czynnościami handlowymi były czynności wszystkich kupców, zarówno rejestrowych, jak i nierejestrowych, pod warunkiem że były związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa⁸. Uznawano, że jako czynności handlowe powinny być kwalifikowane również takie, które nie mieściły się w zwykłej prowadzonej działalności i miały dla kupca wyjątkowy charakter⁹. Domniemanie handlowego charakteru czynności kupca swoje znaczenie praktyczne miało wyłącznie w przypadku kupców będących osobami fizycznymi. Możliwe było obalenie domniemania z art. 498 k.h. przez wykazanie na przykład, że kupiec zawarł umowę sprzedaży w celach prywatnych, jednak w wypadku niewykazania tego czynności mającej za przedmiot towary, które mogłyby być wykorzystywane w gospodarstwie domowym i w przedsiębiorstwie, uznawane były za czynności handlowe. Podobnie czynności o charakterze mieszanym, mające cel zarówno prywatny, jak i związany z prowadzeniem przedsiębiorstwa, były uznawane za czynności handlowe¹⁰. Zgodnie z art. 499 k.h. jeśli czynność była handlowa dla jednej strony, stosowało się przepisy prawa handlowego dla obu stron, chyba że wykluczała to przepis szczególny.

Poza przepisami ogólnymi dotyczącymi czynności handlowych kodeks ten regulował umowę komisji oprócz innych umów handlowych (rachunek bieżący, sprzedaż handlowa, umowa agencyjna, komis, ekspedycja, przewóz, umowa składu oraz spółka cicha). Umowa komisji razem z pozostałymi wymienionymi tu umowami stanowiła normatywny typ umowy handlowej¹¹.

Umowa komisji została uregulowana w art. 581–597 k.h., a komisant musiał być kupcem¹². Komitent — podobnie jak w dzisiejszym stanie prawnym — mógł nie mieć statusu kupca. Jeżeli był kupcem i zlecenie zakupu było dla niego czynnością handlową (nie dotyczyło to zlecenia sprzedaży komisowej), kodeks handlowy przewidywał szczególne reguły, wyłączając stosowanie przepisów kodeksu zobowiązań o rękojmi (art. 589 k.h.). W sytuacjach, w których zlecenie zakupu nie było dla komitenta czynnością handlową, postulowano odpowiednie stosowanie przepi-

⁸ Por. M. Allerhand, *Kodeks handlowy. Komentarz*, Lwów 1935, s. 718–719.

⁹ Por. *ibidem*, s. 720.

¹⁰ Por. *ibidem*, s. 721–722.

¹¹ Por. B. Gnela, *Umowa konsumencka w polskim prawie cywilnym i prywatnym międzynarodowym*, Warszawa 2013, s. 53.

¹² Por. M. Allerhand, *op. cit.*, s. 864–865; J. Frąckowiak, [w:] *System...*, t. 7, s. 720 i powoływana tam literatura.

sów kodeksu zobowiązań dotyczących zawiadomienia o wadach (art. 324 i n. k.z.)¹³. Nie był to jedyny przypadek, gdyż w doktrynie wskazywano na odpowiednie stosowanie przepisów kodeksu zobowiązań do umowy komisju. Mowa była w szczególności o obowiązku złożenia sprawozdania ze zlecenia komisowego (art. 506 k.z.), możliwości odwołania niewykonanego zlecenia komisowego na podstawie regulacji k.z. (art. 512 i n. k.z.), nie mówiąc już o ogólnych przepisach kodeksu zobowiązań dotyczących zawierania umów czy odpowiedzialności odszkodowawczej¹⁴.

Już na tle przedwojennego kodeksu handlowego dostrzegano, że w ramach prawa handlowego należy uwzględnić przepisy chroniące stronę czynności handlowej niebędącą kupcem. Jednocześnie przepisy o umowach handlowych, w tym o komisie, były jednolite dla drobnych kupców i dla kupców prowadzących przedsiębiorstwo w większym rozmiarze; nie dostrzegano bowiem wystarczających przesłanek do zróżnicowania ich sytuacji¹⁵.

W przedwojennej literaturze wskazywano na występowanie zasad konstrukcyjnych prawa handlowego. Były to: zasada imperializmu prawa handlowego, zasada równorzędności prawa handlowego z prawem cywilnym, zasada całkowitości prawa handlowego, zasada oparcia systemu kodeksu na pojęciu przedsiębiorstwa zarobkowego¹⁶. Jedną z zasad obowiązujących w prawie przedwojennym w związku z dualizmem prawa prywatnego była zasada integralności prawa handlowego, nazywana także zasadą całkowitości. Jak jednak wskazywano w doktrynie, była ona w pełni realizowana jedynie w przypadku spółki jawnej i spółki komandytowej oraz formy pisemnej dla celów dowodowych w dwustronnych czynnościach handlowych¹⁷. Jak się zauważa w literaturze współczesnej, niełatwo wyobrazić sobie odmienną sytuację, gdy część ogólna kodeksu handlowego liczyła jedynie pięć artykułów¹⁸. W stosunkach handlowych, zgodnie z art. 1 k.h., subsydiarnie stosowano przepisy prawa cywilnego, gdy brakowało nie tylko przepisów kodeksu handlowego, lecz także ustaw szczególnych lub powszechnego w państwie prawa zwyczajowego. Prawo zwyczajowe — odróżniane od zwyczaju handlowego — było uznawane za równorzędne względem prawa handlowego i przepisy prawa zwyczajowego mogły uchylić przepisy prawa handlowego; miało ono także pierwszeństwo przed, nawet szczególnym, prawem cywilnym¹⁹. Przepisy prawa cywilnego, w tym kodeks zobowiązań, uznawano za mające rolę jedy-

¹³ Por. M. Allerhand, *op. cit.*, s. 876–877.

¹⁴ Por. *ibidem*, s. 865–887.

¹⁵ M. Honzátka, *Polski kodeks handlowy. Kilka uwag ogólnych*, Lwów 1933, s. 6–7.

¹⁶ Por. A.D. Szczygielski, *Zasady prawa handlowego*, t. 1. *Podstawy konstrukcyjne Polskiego Kodeksu Handlowego. Zasady podstawowe — Czynności handlowe — Pojęcie kupca*, Warszawa 1936, s. 6 n.

¹⁷ Por. *ibidem*, s. 31–32.

¹⁸ Por. R. Potrzyszcz, T. Siemiątkowski, [w:] *Kodeks spółek handlowych. Komentarz. Tytuł I. Przepisy ogólne. Tytuł II. Spółki osobowe*, red. J.P. Naworski *et al.*, Warszawa 2011, art. 2, Nt 2.

¹⁹ Por. M. Allerhand, *op. cit.*, s. 2–3.

nie pomocniczą i drugorzędne znaczenie dla prawa handlowego²⁰. Wskazywano jednak, że kodeks zobowiązań zawierał przepisy posiłkowe o przedsiębiorstwie, a także przepisy, w których wyraźnie była mowa o przedsiębiorstwie. Jednocześnie kodeks zobowiązań odwoływał się w niektórych miejscach do kodeksu handlowego²¹. Jak zauważono, również w ramach regulacji umowy komisum dostrzegano potrzebę i możliwość odpowiedniego stosowania przepisów kodeksu zobowiązań.

KOMISANT JAKO PRZEDSIĘBIORCA W KODEKSIE CYWILNYM

Obecnie umowa komisum jest także umową nazwaną, uznawaną za umowę handlową. Kodeks cywilny, definiując umowę komisum, nie posługuje się jednak, podobnie jak ma to miejsce w wypadku pozostałych umów handlowych uregulowanych w kodeksie cywilnym, pojęciem przedsiębiorcy, określając strony umowy. Komisant zgodnie z art. 765 k.c. zobowiązuje się „w zakresie działalności swego przedsiębiorstwa”. Powszechnie przyjmuje się, że chodzi tu o przedsiębiorstwo w znaczeniu funkcjonalnym. Należy to więc rozumieć w ten sposób, że komisant powinien być przedsiębiorcą, nawet jeśli działalność w zakresie komisum nie jest jego główną działalnością²². Nie zachodzi tu natomiast zależność odwrotna — osoba zawierająca umowę o treści odpowiadającej umowie komisum, której obowiązki odpowiadają obowiązkom komisanta, nie zyskuje automatycznie statusu przedsiębiorcy w rozumieniu art. 43¹ k.c.²³ Jeśli osoba niebędąca przedsiębiorcą zawarłaby w roli odpowiadającej roli komisanta umowę przewidującą prawa i obowiązki z umowy komisum, należałoby uznać tę umowę za umowę nienazwaną, ewentualnie umowę zlecenia²⁴. Odmiennie należałoby ocenić sytuację, w której osoba ta prowadziłaby we własnym imieniu, w sposób zorganizowany i ciągły, w celu osiągnięcia zysku działalność polegającą na świadczeniu usług sprzedaży lub zakupu rzeczy ruchomych we własnym imieniu, ale na rachunek innej osoby. Jak w przypadku innych umów cywilnoprawnych zastosowanie znajdą ogólne przepisy kodeksu cywilnego oraz ogólne przepisy o zobowiązaniach, w tym zobowiąza-

²⁰ Por. A. Opalski, A.W. Wiśniewski, [w:] *Kodeks spółek handlowych*, t. 3A. *Spółka akcyjna. Komentarz do art. 301–392*, red. A. Opalski, Warszawa 2016, art. 2, nb 6 i powoływana tam literatura.

²¹ Por. M. Allerhand, *op. cit.*, s. 4.

²² Por. J. Frąckowiak, [w:] *System...*, t. 7, s. 722; *idem*, *Komis w eksporcie według prawa polskiego*, Wrocław 1985, s. 34–35; J. Widło, [w:] *Kodeksowe umowy handlowe*, red. A. Kidyba, Warszawa 2014, s. 472 n.

²³ Odmiennie A. Nowacki, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2020, art. 765, Nt 12.

²⁴ Por. J. Frąckowiak, [w:] *System...*, t. 7, s. 727; K. Kopaczyńska-Pieczniak, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3. *Zobowiązania — część szczególna*, red. A. Kidyba, LEX 2014, art. 765, Nt 3; W. Kurowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 5. *Zobowiązania. Część szczególna (art. 765–921(16))*, red. M. Fras, M. Habdás, Warszawa 2018, art. 765, Nt 3; T. Wiśniewski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 5. *Zobowiązania. Część szczególna*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, art. 765, Nt 3.

niami z umów wzajemnych. Dopuszcza się ponadto w zakresie nieuregulowanym odpowiednie stosowanie przepisów o umowie zlecenia²⁵.

ZRÓŻNICOWANIE DZISIEJSZEGO OBROTU HANDLOWEGO

Przy uchwalaniu kodeksu cywilnego i w trakcie prac kodyfikacyjnych oraz w okresie obowiązywania kodeksu cywilnego przedstawiano argumenty za zasadą jedności prawa cywilnego, a także odwoływano się do dyskusji toczących się w innych państwach, ówczesnie socjalistycznych²⁶. Argumenty te jednak osadzone były w tamtejszych realiach ustrojowych i gospodarczych. Trudno więc uznać, że miała miejsce dyskusja, która mogłaby być dzisiaj aktualna. Jedynie ograniczona dyskusja nad miejscem prawa handlowego w systemie prawa miała miejsce na etapie prac nad kodeksem spółek handlowych²⁷. O miejscu prawa handlowego dyskutowano również w kontekście opracowywania nowego kodeksu cywilnego²⁸.

Przy ocenie potrzeby przywrócenia odrębnego prawa obrotu handlowego w sferze umów należy uwzględnić kompleks przepisów nieznanymi polskiemu prawu przedwojennemu, a mianowicie przede wszystkim przepisów regulujących prawo umów konsumenckich. Ze względu na zróżnicowanie dzisiejszego obrotu handlowego, w którym widoczne są odmienności w sferze umów dwustronnie handlowych oraz umów konsumenckich, nie wydaje się możliwe potraktowanie w taki sam sposób wszystkich umów zawieranych z udziałem przedsiębiorców, nawet umów tradycyjnie uznawanych za przykład umów handlowych, jak ma to miejsce w przypadku umowy komisu.

²⁵ Por. A. Kędzierska-Cieślakowa, *op. cit.*, s. 23–25; J. Frąckowiak, [w:] *System...*, t. 7, s. 726.

²⁶ Por. m.in. W. Czachórski, *Przebieg prac nad kodyfikacją prawa cywilnego PRL*, „Studia Prawnicze” 1970, nr 26–27, s. 16 n.; S. Grzybowski, *Koncepcja jedności prawa cywilnego na tle postanowień art. 2 i 384 k.c.*, „Studia Prawnicze” 1970, nr 26–27, s. 40 n.; J. Wasilkowski, *Kodeks cywilny PRL a zagadnienie prawa gospodarczego. Tezy referatu przedstawionego na zebraniu Komitetu Nauk Prawnych PAN 12 II 1960*, „Państwo i Prawo” 1960, z. 3, s. 413 n.

²⁷ Por. A. Całus, *Problematyka handlowa w reformie kodeksu cywilnego [I]*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1990, nr 8–9, s. 124 n.; J. Frąckowiak, *Ustawodawstwo dotyczące przedsiębiorców pod rządami zasady jedności prawa cywilnego*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2000, nr 11, s. 1–9; *idem*, *O konieczności dalszych zmian prawa cywilnego szczególnie w odniesieniu do podmiotów i umów w obrocie gospodarczym*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1999, nr 3, s. 7 n.; J. Modrzejewski, *Uwagi w sprawie koncepcji prawa handlowego*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1995, nr 1, s. 24 n.; A. Opalski, A.W. Wiśniewski, *op. cit.*, art. 2, nb 10; J. Okolski, W. Opalski, *Znaczenie prawa handlowego w świetle koncepcji jedności prawa cywilnego*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1992, nr 1, s. 1–3; M. Pazdan, *Kodeks spółek handlowych a kodeks cywilny*, „Państwo i Prawo” 2001, z. 2, s. 28 n.; Z. Radwański, *Koncepcja kodyfikacji prawa cywilnego. Księga pamiątkowa I Kongresu Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej (1993)*, red. A. Oleszko, Kluczbork 1994, s. 197 n.

²⁸ Por. m.in. materiały pokonferencyjne z VIII Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Prawa Handlowego w Białowieży 21–24 września 2011 roku: *Instytucje prawa handlowego w przyszłym kodeksie cywilnym*, red. T. Mróz, M. Stec, Warszawa 2012.

Podstawowym argumentem za wydzieleniem prawa handlowego z zespołu ogółu przepisów prawa cywilnego jest charakter stosunków gospodarczych, przede wszystkim jednak chodzi tu o stosunki dwustronnie profesjonalne, których strony dokonują czynności w sposób powtarzalny, mając doświadczenie i wiedzę na temat realizowanych przez siebie transakcji. Mniejszy nacisk kładzie się w związku z tym na ochronę ich stron, a większy na szybkość obrotu i elastyczność rozwiązań, zwłaszcza w zakresie umów handlowych²⁹. Również w prawie przedwojennym oceniano, że jedynie osoby „obyte z prawem handlowym” mogą być adresatem szczególnych przywilejów i obowiązków wprowadzanych przez prawo handlowe³⁰. Argumenty te przestają być aktualne, gdy jako kontrahent przedsiębiorcy pojawia się nieprzedsiębiorca, w tym przede wszystkim konsument.

W dniu 1 stycznia 2021 roku wejdą w życie zmiany w zakresie regulacji dotyczącej rękojmi, klauzul abuzywnych oraz umów zawieranych poza lokalem przedsiębiorstwa lub na odległość³¹, które nakazują stosowanie niektórych przepisów stosowanych dotychczas wyłącznie w przypadku umów zawieranych przez konsumentów — chroniących kupujących konsumentów, wprowadzających ochronę w ramach konkretnej kontroli klauzul abuzywnych oraz pozwalających na odstąpienie od umów zawieranych poza lokalem przedsiębiorstwa i na odległość — do osób fizycznych zawierających umowę bezpośrednio związaną z jej działalnością gospodarczą. Warunkiem jest to, by z treści umowy wynikało, że nie ma ona dla tej osoby charakteru zawodowego, wynikającego w szczególności z przedmiotu wykonywanej przez nią działalności gospodarczej, udostępnionego na podstawie przepisów o Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej. W uzasadnieniu do ustawy wskazuje się na dysproporcję praw i obowiązków stron czynności prawnej, gdy przedsiębiorca zawiera umowę z innym przedsiębiorcą, który jednak nie jest profesjonalistą w danej dziedzinie i nie ma wiedzy ani doświadczenia koniecznych do oceny przedmiotu umowy. Uznaje się, że taki przedsiębiorca powinien korzystać z ochrony konsumenckiej, skoro znajduje się w tej samej sytuacji co konsument³².

UMOWA KOMISU WE WSPÓŁCZESNYM OBRODZIE HANDLOWYM A DUALISTYCZNA KONCEPCJA PRAWA PRYWATNEGO

Obydwie koncepcje prawa prywatnego mają swoje wady i zalety, na które zwraca się uwagę w literaturze przedmiotu. Wskazując główne zalety koncepcji dualistycznej, podnosi się, że odrębny kodeks handlowy, który kompleksowo re-

²⁹ Por. A. Opalski, A.W. Wiśniewski, *op. cit.*, art. 2, nb 11.

³⁰ Por. M. Honzatko, *op. cit.*, s. 5.

³¹ Ustawa z dnia 31 lipca 2019 roku o zmianie niektórych ustaw w celu ograniczenia obciążeń regulacyjnych (Dz.U. z 2019 r. poz. 1495 z późn. zm.).

³² Por. uzasadnienie do ustawy z dnia 31 lipca 2019 roku o zmianie niektórych ustaw w celu ograniczenia obciążeń regulacyjnych, s. 3–4.

gulowałyby przepisy dotyczące przedsiębiorców, pozwoliłyby ograniczyć potrzebę poszukiwania rozproszonych przepisów w różnych ustawach³³. Ponadto przepisy obrotu powszechnego nie są dostosowane do potrzeb stosunków gospodarczych, więc w ramach powszechnego prawa cywilnego i tak muszą być wyodrębniane grupy przepisów przeznaczonych dla przedsiębiorców, jednak w systemie monistycznym to wyodrębnienie jest trudniejsze do przeprowadzenia, a przepisy prawa powszechnego stosowane są zbyt szeroko³⁴.

Natomiast jako główne argumenty przeciwko dualizmowi prawa cywilnego wskazuje się brak jasnych kryteriów rozgraniczenia prawa handlowego i cywilnego oraz argumenty prawoporównawcze, powołując się na odejście od dualizmu w państwach, które były kolebką tej koncepcji. W obszarze prawa umów handlowych podnosi się negatywnie ocenianą potrzebę kreowania dwóch równoległych typów umów nazwanych — typu zwykłego i handlowego³⁵.

Wdrożenie dualistycznego modelu prawa prywatnego wymaga odpowiedzi na wiele zasadniczych pytań. Pierwszym jest pytanie o zakres prawa handlowego i przyjęte do jego wydzielenia kryterium (kryterium przedmiotowe, podmiotowe czy metoda regulacji), a następnie o potrzebę jego uregulowania w ramach odrębnego od kodeksu cywilnego aktu prawnego i — w przypadku odpowiedzi twierdzącej — także o zakres regulacji aktu prawnego stanowiącego nowe źródło prawa handlowego (nazywanego dla uproszczenia nowym kodeksem handlowym). Ze względu na ograniczony zakres niniejszego opracowania należy się odnieść do zagadnienia umów handlowych (we wcześniej przedstawionym znaczeniu), które są, jak się powszechnie przyjmuje, materią prawa handlowego. Pojawia się więc pytanie o katalog takich umów. Istnieje pewien rdzeń umów nazwanych uznawanych za umowy normatywnie handlowe, uregulowanych w kodeksie cywilnym, do których należy umowa komisju, a także umowa agencyjna, umowa spedycji, umowa rachunku bankowego, umowa leasingu, umowa składu, umowa ubezpieczenia, umowa przewozu, umowa o roboty budowlane oraz umowa sprzedaży na raty, umowa dostawy i umowa kontraktacji. W obrocie występują jednak także umowy nienazwane (na przykład umowa dystrybucji, *franchising factoring*, *forfeiting*, *consulting*) czy uregulowane w ustawach szczególnych³⁶.

Dokonywanie obecnie rewolucyjnej zmiany i powrót do koncepcji dualistycznej, który wiązałby się z normatywnym wyodrębnieniem prawa handlowego, są obarczone pewnym ryzykiem. Prowadzić by to musiało prawdopodobnie do wyodrębnienia także — jako trzeciej kategorii w ramach prawa prywatnego — prawa

³³ Por. R. Potrzeszcz, T. Siemiątkowski, *op. cit.*, art. 2, Nt 2.

³⁴ Por. A. Opalski, A.W. Wiśniewski, *op. cit.*, art. 2, nb 11.

³⁵ Por. uzasadnienie projektu ustawy — Prawo spółek handlowych, „Prawo Spółek” 1999, nr 5, s. 39 n.

³⁶ Na temat umów nazwanych i nowych typów umów występujących w obrocie handlowym zob. W.J. Katner, *Umowy handlowe w przyszłym kodeksie cywilnym*, [w:] *Instytucje prawa handlowego...*, s. 316 n.

konsumenckiego czy prawa umów konsumenckich, które wiąże się nieodłącznie z udziałem przedsiębiorcy, jednak nie są w jego przypadku aktualne przesłanki, które prowadziły do wydzielenia prawa handlowego³⁷. Otwarte pozostaje pytanie, jak w takim układzie powinni być traktowani mniejsi przedsiębiorcy. Dostrzec można obecnie wiele przykładów, w których słabsi ekonomicznie i organizacyjnie przedsiębiorcy są chronieni w relacjach z silniejszymi profesjonalnymi kontrahentami, nawet jeśli zawierają umowę związaną bezpośrednio z prowadzoną działalnością gospodarczą. Przy czym obecnie kryterium dla wyróżniania przedsiębiorców podlegających ochronie jest niekiedy status mikro, małego lub średniego przedsiębiorcy³⁸, ale jednocześnie istnieje tendencja — co budzi jednak uzasadnione wątpliwości³⁹ — do chronienia przedsiębiorców będących osobami fizycznymi, jak ma to miejsce w przypadku umów ubezpieczenia. Pamiętać należy także o wspomnianej wcześniej ustawie o zmianie niektórych ustaw w celu ograniczenia obciążeń regulacyjnych. W przypadku umowy komisji zastosowanie może znaleźć część tych regulacji, jeśli stroną umowy będą dwaj przedsiębiorcy, z których jeden będzie miał status mikroprzedsiębiorcy, małego albo średniego przedsiębiorcy lub będzie osobą fizyczną prowadzącą działalność gospodarczą. Rozważenia wymaga, jak potraktowane powinny być te regulacje w przypadku wdrażania odrębności prawa handlowego.

Kwestią, która powinna zostać unormowana bez względu na przyjęty system, jest jednolite, w obrębie umów handlowych, określenie przesłanek, jakie powinny zostać wzięte pod uwagę przy wyodrębnianiu spośród przedsiębiorców kategorii podlegającej ochronie. Pewnym uproszczeniem, nie zawsze mającym odzwierciedlenie w rzeczywistości, jest uznawanie, że takim podmiotem będzie przedsiębiorca będący osobą fizyczną⁴⁰, a co za tym idzie — zastosowanie kryterium rejestru, w którym podmiot jest zarejestrowany — Centralna Ewidencja i Informacja o Działalności Gospodarczej w odróżnieniu od przedsiębiorców zarejestrowanych w Krajowym Rejestrze Sądowym⁴¹. Bardziej zasadne wydaje się użycie kryteriów przyjętych do ustalania kategorii mikro, małych i średnich przedsiębiorców, które pozwalają na uwzględnienie rozmiarów prowadzonej działalności, a także powiązań między przedsiębiorcami.

³⁷ Por. A. Opalski, A.W. Wiśniewski, *op. cit.*, art. 2, nb 11.

³⁸ Ustawa z dnia 8 marca 2013 roku o przeciwdziałaniu nadmiernym opóźnieniom w transakcjach handlowych (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 118).

³⁹ Por. E. Wójtowicz, *Stosowanie przepisów o klauzulach abuzywnych do przedsiębiorców przy umowach ubezpieczenia*, [w:] *Prawo konsumenckie w Polsce oraz innych państwach UE: zagadnienia wybrane*, red. B. Gnela *et al.*, Warszawa 2019, s. 47–56.

⁴⁰ Por. *ibidem*.

⁴¹ W kodeksie handlowym wyróżniano trzy kategorie osób prowadzących działalność gospodarczą: kupców rejestrowych — osoby prowadzące przedsiębiorstwo w większym rozmiarze, kupców nierejestrowych oraz pozostałe podmioty prowadzące działalność gospodarczą, por. J. Frąckowiak, *O konieczności...*, s. 9.

Wdrożenie nowego kodeksu handlowego, regulującego umowy handlowe, ale niepowtarzające zagadnień ogólnych związanych z umowami jako czynnościami prawnymi, musiałyby się wiązać z określeniem zasad, na jakich subsidiarnie stosowane miałyby być do czynności handlowych przepisy kodeksu cywilnego. Praktyka stosowania art. 2 k.s.h. prowadzi do wniosku, że trudne jest uregulowanie tej zależności w sposób, który nie wywoływałby wątpliwości interpretacyjnych. W przypadku umów handlowych istniałaby prawdopodobnie potrzeba sięgania do przepisów kodeksu cywilnego z zakresu regulacji dotyczącej zawierania umów, ich wykonywania oraz odpowiedzialności za naruszenie zobowiązania, z ewentualnymi uzupełnieniami dotyczącymi przedsiębiorców, przede wszystkim związanymi ze szczególnymi zasadami zawierania umów⁴², profesjonalnym standardem staranności na etapie wykonywania umowy, ewentualnie szczególnej regulacji związanej z naliczaniem kar umownych czy formą pisemną dla celów dowodowych.

Należy się zgodzić z oceną, że zawarte w kodeksie handlowym odesłanie do kodeksu cywilnego w kwestiach nieuregulowanych sprawia, że dualizm ma pozorny charakter. Alternatywą jest wyczerpujące uregulowanie całokształtu zagadnień związanych z umowami handlowymi w przeznaczonym dla obrotu handlowego akcie prawnym, co z kolei jest jednoznaczne z potrzebą powtórzenia znacznej liczby przepisów o charakterze ogólnym⁴³. W celu realizacji postulatu wprowadzenia systemu dualistycznego regulacja komisji handlowego znajdująca się w kodeksie handlowym powinna być na tyle szczegółowa i wyczerpująca, aby nie zaistniała potrzeba posiłkowania się odpowiednim stosowaniem przepisów o umowie zlecenia. Sposób realizacji tego postulatu zależałby od przyjętej techniki prawodawczej — wymagane byłoby wzbogacenie dotychczasowej regulacji dotyczącej umowy komisji handlowej znajdującej się w kodeksie cywilnym, ewentualnie stworzenie tak zwanej małej części ogólnej dla umów handlowych o świadczenie usług lub dla umów pośrednictwa handlowego⁴⁴.

Otwarte pozostaje pytanie, czy regulacja umów takich jak umowa komisji zyskałaby na jasności, gdyby regulacja ich dotycząca znajdowała się w co najmniej

⁴² W szczególności związanych z negocjacyjnym trybem zawierania umów oraz uelastycznieniem trybu ofertowego, jak regulacja dotycząca przyjęcia oferty z modyfikacjami, milczącego przyjęcia oferty, odwołania oferty.

⁴³ Por. S. Włodyka, *O sposobach normatywnej regulacji prawa handlowego*, „Państwo i Prawo” 1999, z. 9, s. 20–21.

⁴⁴ Podobną technikę zastosowano w DCFR — *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR), Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group)*, red. Ch. von Bar *et al.*, Munich 2008. Na ten temat, w kontekście prac nad projektem nowego kodeksu cywilnego, por. E. Rott-Pietrzyk, M. Grochowski, *Regulacja umów o pośrednictwo w DCFR (wzorcem dla ustawodawcy polskiego?)*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2017, nr 3, s. 52 n.; *eidem*, *Struktura regulacji umów o pośrednictwo handlowe (wnioski prawnoporównawcze i propozycje legislacyjne)*, „Studia Prawa Prywatnego” 2018, nr 1, s. 3 n.

dwóch aktach prawnych — w kodeksie cywilnym oraz w kodeksie handlowym. Należałoby wówczas dodatkowo rozstrzygnąć, jak traktowany powinien być przypadek umowy komisu zawieranej z konsumentem. Jest to wprawdzie umowa z udziałem przedsiębiorcy, jednak należąca do grupy umów konsumenckich, które, jak już wskazano, nie mają cech, jakie zwykle przywołuje się w celu uzasadnienia koncepcji dualistycznej prawa prywatnego. Czy to oznacza, że w kodeksie cywilnym powinien pojawić się komis „konsumencki” i komis zawierany z podmiotem niebędącym przedsiębiorcą ani konsumentem, a komis dwustronnie handlowy znalazłby się w kodeksie handlowym? Obecnie kilka reżimów, w zależności od podmiotów zaangażowanych w umowę, pojawia się w kodeksie cywilnym w zakresie regulacji rękojmi. W odniesieniu do niektórych aspektów rękojmi ustawodawca różnicuje rękojmię przy sprzedaży między przedsiębiorcami, przy sprzedaży konsumenckiej, a ostatnio przy sprzedaży między dwoma przedsiębiorcami przy spełnieniu warunków, które przemawiają za objęciem przedsiębiorcy-osoby fizycznej ochroną analogiczną do tej przysługującej konsumentowi. Przy wzięciu pod uwagę wyłącznie kryterium podmiotowego można wyróżnić co najmniej trzy różne przypadki umowy komisu: komis dwustronnie handlowy, komis jednostronnie handlowy i w jego ramach dodatkowo komis konsumencki oraz ewentualnie komis zawierany między dwoma przedsiębiorcami, z których jeden podlegałby jednak ochronie jako strona słabsza. Wątpliwe wydaje się uregulowanie wszystkich tych przypadków w ramach przyszłego kodeksu handlowego ze względu na wcześniej zarysowane wątpliwości. Oznaczałoby to mnożenie typów umów nazwanych przez częściowe powtarzanie tych samych przepisów w różnych aktach prawnych bądź przez uregulowanie w kodeksie cywilnym podstawowego typu umowy, który obejmowałby także komis konsumencki, a w kodeksie handlowym jedynie szczególnej regulacji znajdującej zastosowanie między dwoma przedsiębiorcami⁴⁵. Ewentualna restytucja dualistycznego modelu prawa prywatnego powinna być poprzedzona dyskusją akademicką, a także konsultacjami z praktykami, zarówno prawnikami, jak i samymi przedsiębiorcami, aby rzeczywiście służyła potrzebom obrotu.

Zarysowane wątpliwości nie oznaczają jednocześnie, że nie ma potrzeby uporządkowania regulacji dotyczącej czynności handlowych i umów handlowych. Być może powinno się to odbyć w pierwszej kolejności przez uzupełnienie istniejącej regulacji w ramach prawa cywilnego i kodeksu cywilnego⁴⁶. Europejskim systemom prawnym nie jest obce rozwiązanie, w którym w ramach jednolitego systemu prawa cywilnego wyodrębniono osobne części kodeksu cywilnego dotyczące materii prawa handlowego⁴⁷, oraz takie, w którym oprócz wyodrębnionej księgi poświęconej prawu handlowemu zawiera się szczegółowe przepisy

⁴⁵ Podobnie do regulacji sprzedaży handlowej w k.h. lub sprzedaży konsumenckiej w okresie obowiązywania uchylonej ustawy z 27 lipca 2002 roku o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej oraz o zmianie Kodeksu cywilnego (Dz.U. Nr 141, poz. 1176 z późn. zm.).

⁴⁶ Por. J. Okolski, W. Opalski, *op. cit.*, s. 3.

⁴⁷ Por. S. Włodyka, *op. cit.*, s. 18–21.

w odpowiednich dla nich jednostkach kodeksu cywilnego⁴⁸. Można zaryzykować stwierdzenie, że w polskim prawie, mimo uzupełnienia kodeksu cywilnego wieloma przepisami dotyczącymi przedsiębiorców w 2003 roku, nadal brakuje części ogólnej przeznaczonej dla prawa handlowego, a przepisy regulujące materię prawa handlowego rozsiane są w różnych miejscach kodeksu⁴⁹. Istotne nie jest przede wszystkim to, gdzie znajdują się przepisy dotyczące obrotu profesjonalnego, ograniczonego przede wszystkim do relacji dwustronnie handlowych, czy istnieje odrębny kodeks handlowy, czy też pozostawia się je w kodeksie cywilnym. Ważne jest to, czy taka przemyślana i dostosowana do specyfiki relacji między przedsiębiorcami regulacja w ogóle istnieje i jaka jest jej treść.

Potrzeb prawa handlowego nie spełniał jednak opublikowany projekt pierwszej księgi nowego kodeksu cywilnego, który regulację dotyczącą przedsiębiorców ograniczył do ochrony konsumentów⁵⁰.

Przed wszystkim niezbędne jest zdefiniowanie centralnego dla prawa handlowego i prawa umów handlowych pojęcia przedsiębiorcy na potrzeby prawa prywatnego w sposób, który nie będzie odwoływał się do pojęć z prawa publicznego, takich jak pojęcie działalności gospodarczej⁵¹. Należy się także zgodzić z postulatem wprowadzenia do polskiego prawa definicji czynności handlowej⁵², która ujedynoliciłaby dotychczasowe, różnorodne pojęcia, jakimi posługuje się kodeks cywilny. Konieczne jest też zgłaszane od dawna uporządkowanie terminologii, którą stosuje kodeks cywilny, definiując występujące obecnie nazwane umowy handlowe⁵³. W sferze prawa umów istnieje potrzeba stworzenia części ogólnej dla umów handlowych, która obecnie ogranicza się do uregulowania standardu należytej staranności przedsiębiorcy w art. 355 § 2 k.c. oraz formy w stosunkach między przedsiębiorcami. W ramach zawierania umów można ponadto rozważyć uregulowanie typowych dla obrotu profesjonalnego instrumentów wykorzystywanych w procesie negocjacji (jak listy intencyjne, umowy ramowe, umowy o negocjacje).

⁴⁸ Por. na temat tak zwanej metody mieszanej umiejscowienia zagadnień prawa handlowego w kodeksie cywilnym A. Całus, *op. cit.*, s. 125.

⁴⁹ Na temat stanu przed tą nowelizacją por. J. Frąckowiak, *O konieczności...*, s. 8.

⁵⁰ Por. M. Romanowski, *W sprawie potrzeby kodeksu handlowego*, [w:] *Ius est ars boni et aequi. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Frąckowiakowi*, red. A. Dańko-Roesler *et al.*, Wrocław 2018, s. 966 n.

⁵¹ Ostatnio por. m.in. W.J. Katner, *Zasada jedności...*, s. 45 n. Na temat pojęcia przedsiębiorcy por. także B. Gnela, *Definicje przedsiębiorcy w projekcie nowego kodeksu cywilnego*, [w:] *Institucje prawa handlowego w przyszłym kodeksie cywilnym*, red. T. Mróz, M. Stec, Warszawa 2012, s. 58 n.

⁵² Por. J. Frąckowiak, *Handlowe...*, s. 7.

⁵³ Por. B. Gnela, *Uwagi na temat pojęcia umowy handlowej*, [w:] *Umowy gospodarcze — zagadnienia wybrane*, red. J. Gospodarek, Warszawa 2010, s. 30; J.P. Naworski, *Przedsiębiorca i przedsiębiorstwo w polskim prawie prywatnym, cz. II*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2015, nr 10, s. 2–23.

THE DUALISTIC CONCEPT OF PRIVATE LAW AND COMMERCIAL AGREEMENTS — COMMENTS IN THE CONTEXT OF THE CONSIGNMENT AGREEMENT

Summary

Currently commercial contracts are not a normative category, unlike under the regulations of the Commercial Code. However, they are distinguished in the doctrine of civil law. The consignment contract as a commercial contract is regulated in the Civil Code in accordance with the concept of monism of private law. A return to dualism would require taking into account the current state of trade, its diversity, and the existence of consumer contracts.

Keywords: entrepreneur, commercial law, consignment agreement, Commercial Code, commercial contracts

BIBLIOGRAFIA

- Allerhand M., *Kodeks handlowy. Komentarz*, Lwów 1935.
- Całus A., *Problematyka handlowa w reformie kodeksu cywilnego [I]*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1990, nr 8–9, s. 124–128.
- Czachórski W., *Przebieg prac nad kodyfikacją prawa cywilnego PRL*, „Studia Prawnicze” 1970, nr 26–27, s. 5–22.
- Frąckowiak J., *Handlowe czynności kreujące*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2008, nr 12, s. 4–15.
- Frąckowiak J., *Komis w eksporcie według prawa polskiego*, Wrocław 1985.
- Frąckowiak J., *O konieczności dalszych zmian prawa polskiego szczególnie w odniesieniu do podmiotów i umów w obrocie gospodarczym*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1999, nr 3, s. 7–13.
- Frąckowiak J., *Ustawodawstwo dotyczące przedsiębiorców pod rządami zasady jedności prawa cywilnego*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2000, nr 11, s. 1–9.
- Gnela B., *Umowa konsumencka w polskim prawie cywilnym i prywatnym międzynarodowym*, Warszawa 2013.
- Grzybowski S., *Koncepcja jedności prawa cywilnego na tle postanowień art. 2 i 384 k.c.*, „Studia Prawnicze” 1970, nr 26–27, s. s. 40–51.
- Honzatko M., *Polski kodeks handlowy. Kilka uwag ogólnych*, Lwów 1933.
- Institucje prawa handlowego w przyszłym kodeksie cywilnym*, red. T. Mróz, M. Stec, Warszawa 2012.
- Ius est ars boni et aequi. *Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Frąckowiakowi*, red. A. Dańko-Roesler, M. Leśniak, M. Skory, B. Sołtys, Wrocław 2018.
- Kędzierska-Cieślakowa A., *Komis (zagadnienia cywilnoprawne)*, Warszawa 1973.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2020.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3. *Zobowiązania — część szczegółowa*, red. A. Kidyba, LEX 2014.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 5. *Zobowiązania. Część szczegółowa (art. 765–921(16))*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 5. *Zobowiązania. Część szczegółowa*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017.
- Kodeks spółek handlowych*, t. 3A. *Spółka akcyjna. Komentarz do art. 301–392*, red. A. Opalski, Warszawa 2016.
- Kodeks spółek handlowych po 15 latach obowiązywania*, red. J. Frąckowiak, Warszawa 2018.

- Kodeks spółek handlowych. Komentarz. Tytuł I. Przepisy ogólne. Tytuł II. Spółki osobowe*, red. J.P. Naworski, R. Potrzebacz, T. Siemiątkowski, K. Strzelczyk, Warszawa 2011.
- Kodeksowe umowy handlowe*, red. A. Kidyba, Warszawa 2014.
- Księga pamiątkowa I Kongresu Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej (1993)*, red. A. Oleszko, Kluźbork 1994.
- Modrzejewski J., *Uwagi w sprawie koncepcji prawa handlowego*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1995, nr 1, s. 24–27.
- Naworski J.P., *Przedsiębiorca i przedsiębiorstwo w polskim prawie prywatnym, cz. II*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2015, nr 10, s. 2–23.
- Okolski J., Opalski W., *Znaczenie prawa handlowego w świetle koncepcji jedności prawa cywilnego*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1992, nr 1, s. 1–3.
- Pazdan M., *Kodeks spółek handlowych a kodeks cywilny*, „Państwo i Prawo” 2001, z. 2, s. 28–36.
- Prawo handlowe. Między teorią, praktyką a orzecznictwem. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi A. Strzępcze*, red. P. Pinior, Warszawa 2019.
- Prawo konsumenckie w Polsce oraz innych państwach UE: zagadnienia wybrane*, red. B. Gnella, E. Sługocka-Krupa, M. Szaraniec, A. Viglianisi Ferraro, Warszawa 2019.
- Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR), Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group)*, red. Ch. von Bar, E. Clive, H. Schulte-Nölke, Munich 2008.
- Rott-Pietrzyk E., Grochowski M., *Regulacja umów o pośrednictwo w DCFR (wzorcem dla ustawodawcy polskiego?)*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2017, nr 3, s. 49–81.
- Rott-Pietrzyk E., Grochowski M., *Struktura regulacji umów o pośrednictwo handlowe (wnioski prawoporównawcze i propozycje legislacyjne)*, „Studia Prawa Prywatnego” 2018, nr 1, s. 3–24.
- Safjan M., *Umowy związane z obrotem gospodarczym jako najważniejsza kategoria czynności handlowych*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1998, nr 2, s. 1–10.
- System Prawa Handlowego*, t. 1. *Prawo handlowe — część ogólna*, red. S. Włodyka, Warszawa 2009.
- System Prawa Handlowego*, t. 5. *Prawo umów handlowych*, red. M. Stec, Warszawa 2017.
- System Prawa Prywatnego*, t. 7. *Prawo zobowiązań — część szczegółowa*, red. J. Rajski, Warszawa 2011.
- Szczygielski A.D., *Zasady prawa handlowego*, t. 1. *Podstawy konstrukcyjne Polskiego Kodeksu Handlowego. Zasady podstawowe — Czynności handlowe — Pojęcie kupca*, Warszawa 1936.
- Umowy gospodarcze — zagadnienia wybrane*, red. J. Gospodarek, Warszawa 2010.
- Wasilkowski J., *Kodeks cywilny PRL a zagadnienie prawa gospodarczego. Tezy referatu przedstawionego na zebraniu Komitetu Nauk Prawnych PAN 12 II 1960*, „Państwo i Prawo” 1960, z. 3, s. 413–433.
- Włodyka S., *O sposobach normatywnej regulacji prawa handlowego*, „Państwo i Prawo” 1999, z. 9, s. 12–21.